

OCHRANA CENTRA MĚSTA TŘEBÍČE PŘED POVODNĚMI

Lubor Herzán

Historické jádro čtyřicetitisícového města Třebíče – metropole západní Moravy – má své nezpochybnitelné urbanisticko-architektonické i památkové kvality. Dokladem jeho významu i v mezinárodním kontextu je skutečnost, že trebičská židovská čtvrť spolu s židovským hřbitovem a bazilikou svatého Prokopa byly zapsány v roce 2003 jako dvanáctá a prozatím poslední lokalita v České republice do prestižního Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Toto mimořádně cenné území je ohrožováno i řadou rizikových faktorů. Mezi nejzávažnější patří již od dob prvního osídlení lokality její periodické zaplavování povodněmi na řece Jihlavě, protékající přímo městským centrem. Již nejstarší obyvatelé se museli s touto přírodní daností vypořádat způsobem odpovídajícím technologickým možnostem jednotlivých období. Tento článek ve stručnosti popisuje jednotlivé kroky protipovodňové ochrany území od středověku až do současnosti.

Městský fortifikační systém a jeho protipovodňová funkce

Jedním z největších problémů trebičského městského centra, včetně podstatné části židovské čtvrti zapsané od roku 2003 do prestižního Seznamu světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO je skutečnost, že se nachází v záplavovém území řeky Jihlavy.

S touto skutečností se museli vyrovnávat již naši dávní předkové. Postupně tak v bezprostředním okolí řeky vznikala řada staveb a opatření, která bychom dnešní terminologií mohli nazvat protipovodňovou ochranou města. Už samotný fortifikační systém ze 14. a 15. století – ač byl primárně určen k obraně města před nepřátelskými útoky – měl nezanedbatelný význam z hlediska ochrany městského centra před povodněmi. Severní část městského hradebního okruhu totiž vedla po pravém břehu řeky Jihlavy a tvořila přirozenou protipovodňovou hráz chránící území dnešního Karlova náměstí před přímým náporům rozvodněné řeky. Voda se sice stejně na náměstí dostala jinými cestami, zejména Jihlavskou branou, ale nebyl to již dravý proud s ničivou silou, jehož prvotní nápor zadržely právě středověké hradby. Třebíčský patriot Karel Dvořák (8. 1. 1850–12. 4. 1946) ve své půvabné knížce „Ze staré Třebíče“ vzpomíná na léta svého mládí mimo jiné následujícími slovy: „Ličeny dopodrobna hrůzy povodně z 1. února tohoto roku (1862) a blahořečeno pevností hradeb městských od věže nad vtokem Stařečského potoka do řeky až ke Stařečské

bráně, která jedině zachránila od zkázy málo odolné stavby na severní straně dnešní ulice Palackého a tím snad i celou dolní stranu náměstí“. Nespoutanou sílu vodního živlu pak Dvořák popisuje v následujícím textu: „Vzrušeně vypravováno o úplné zkáze obou mostů a podivuhodné příhodě, že ve chvíli katastrofy jel po podklášterském mostě povoz a byl také stržen vlnami. Ale oba koně s vozkou zůstali státi bez úrazu na kamenném mostním pilíři. Pomocí lan a žebříků bylo vozkovi umožněno brzo dosáhnout břehu, ale připřež mohla být zachráněna teprve po čtyřia dvacetihodinách, když se voda vrátila zase do normálních kolejí“.

Prvé plány regulace řeky

Po této ničivé povodni dodalo místodržitelství městu projekt regulace řeky. Jeho hlavní součástí bylo odstra-

nění jezu u soukenické valchy nebo alespoň zřízení pohyblivých výpustí v něm. Valcha se nacházela přibližně v místech dnešní pěší lávky přes řeku Jihlavu za budovou hlavní pošty, která však byla postavena až mnohem později, v roce 1898. U jezu se pravidelně v době jarního tání vzpříčily ledové kry. Způsobovaly vzednutí říční hladiny, která pak ohrožovala obyvatele značné části historického jádra.

Záměr na odstranění jezu však zůstal jen na papíře, neboť stát ani země nechtěly na jeho uskutečnění finančně přispět a pro obecní pokladnu by byly předpokládané náklady – 120 000 zlatých – příliš velkou zátěží. Povodně se však pravidelně opakovaly, a tak postižené části města vyvíjely soustředěný tlak na odstranění problémového jezu. Město však o možnosti jeho odkoupení začalo vážně jednat až v roce 1903 a jeho snaha byla korunována úspěchem až o 11 let později.

Pohled na řeku Jihlavu z Hrádku

Foto © MeÚ Třebíč

Permanentní hrozba záplav jako součást životní reality

Pro obyvatele židovské čtvrti na levém břehu řeky Jihlavy byly časté záplavy běžnou součástí jejich životů a je pozoruhodné, jak racionálně se dokázali s touto nepříjemnou skutečností vyrovnat. Dlouhodobou zkušeností mnoha generací měli zjištěn rozsah zaplavovaného území a tomu přizpůsobili i řešení svých domů.

Zdroj: MěÚ Třebíč

Třebíč – centrum: území zaplavované stoletou vodou

V Dolní židovské ulici (dnešní ulice Leopolda Pokorného) tak stavěli nepodsklepené domy, zatímco ve výše položené Horní židovské ulici (dnešní Blahoslavova), která se již nachází mimo hranice záplavového území, jsou sklepní prostory běžnou součástí domů. Na ulici Leopolda Pokorného lze navíc pozorovat i další zajímavý stavební detail související s popisovaným tématem. V některých kamenných ostěních domovních dveří nebo u vstupu do úzké uličky spojující Dolní a Horní židovskou ulici se nachází oboustranné mělké žlábkové končící asi metr nad úroveň ulice. Do nich se v případě blížící se povodně zasunovaly dřevěné fošny, takže protipovodňová ochrana objektu byla vytvořena přímo na úrovni jeho fasády. Zkušenosti s často přicházející velkou vodou vedly obyvatele zaplavovaného území k tomu, že bydlení situovali až do úrovně patra, zatímco přízemí bylo vesměs vyčleněno pro obchodní a výrobní funkci. Při poměrně častém za-

tápění přízemních prostor, které však většinou trvalo jen několik málo dní, tak stačilo vynést zboží a cennější části zařízení provozoven dočasně do patra. Pomineme-li komplikovaný přístup do vlastní nemovitosti v době povodně, dalo by se s určitou nadsázkou říci, že vlastní bydlení bylo dotčeno jen v míře, kterou se obyvatelé časem naučili považovat za nevyhnutelný důsledek přirozených výkyvů počasí, k nimž patří i periodicky se opakující větší či menší záplavy.

dlouho po ničivé záplavě v roce 1862, možnost jeho realizace však stále narážela na nedostatek financí v obecní pokladně. Situace se začala pozvolna zlepšovat až s příchodem nového století a obecní zastupitelstvo se začalo tímto problémem vážně zabývat – patrně i pod vlivem další velké povodně, která postihla město v roce 1890. Teprve v roce 1914 se podařilo městu soukenickou valchu odkoupit a následně odstranit, což mělo velice příznivý vliv na plynulost průtoku řeky centrem města. Počátkem 20. let 20. století pak došlo k jedné z nejzásadnějších investic do protipovodňové ochrany města – byla provedena regulace obou břehů řeky Jihlavy v úseku mezi starším podklášterským a nově zřízeným novodvorským jezem, vybudovaným v roce 1922. Ten byl na svou dobu řešen velice progresivně a jeho součástí byla i mechanicky ovládaná sklápěcí vrata, umožňující při povodních účinně regulovat průtok vody v říčním korytě. Regulace obou břehů byla provedena důkladně z kamenného kyklopského zdíva a dodnes dobře slouží k protipovodňové ochraně centra města i židovské čtvrti.

Regulace řeky z období 20. let 20. století

Toto smíření se zdánlivě nevyhnutelným osudem však mělo i své zřetelné ekonomické příčiny. Jak jsem se již zmínil, projekt na protipovodňovou ochranu centra Třebíče vznikl již ne-

Limity protipovodňové ochrany

Tato ochrana je však účinná jen do určité výše vzvednutí hladiny řeky. Pokud intenzita povodně přesáhne úroveň Q_{20} (povodeň, která statisticky nastává v průměru jednou za 20 let), regulované koryto řeky již nestačí po-

Foto © MěÚ Třebíč

Povodeň v židovské čtvrti 1985

jmout toto množství vody a dojde k jejímu rozlivu přes korunu regulační zdi a k záplavě přilehlých území. K problémům dochází dokonce už dříve, neboť kanalizace není opatřena zpětnými klapkami a tlaková voda z rozvodné řeky ohrožuje přilehlá území právě touto cestou.

K této dramatické situaci došlo zatím naposledy v květnu roku 1985. Voda se objevila v dolní části Karlova náměstí a v ulicích židovské čtvrti dosahovala tehdy její hladina více než metrové výše. Tehdy ovšem stále ještě platil Asanační podrobný územní plán centra města zpracovaný Státním ústavem pro rekonstrukci památkových měst a objektů v roce 1975. Tento dokument počítal s asanací větší části židovské čtvrti, takže není divu, že systémové řešení protipovodňové ochrany zástavby určené k likvidaci nebylo na pořadu dne.

Rok 1989 – významný impuls k systémovému řešení protipovodňové problematiky v Třebíči

Situace se radikálně změnila poté, co po dlouhých desetiletích první svobodné volby v roce 1990 přivedly do čela Třebíče nové zastupitelstvo. Jednou z jeho rozvojových priorit se stala záchrana zchátralé a dosud platnou územně plánovací dokumentací k smrti odsouzené židovské čtvrti a její logické zapojení do organismu městského centra. Tento náročný úkol byl o to komplikovanější, že neexistoval platný koncepční dokument, o němž by se dalo opřít.

Bylo zřejmé, že se jedná o úkol, jehož naplnění nelze uskutečnit během jednoho čtyřletého volebního období a hrozí tak reálné nebezpečí, že po dalších volbách může dojít k personálním změnám, přehodnocení priorit rozvoje města a zpomalení, nebo dokonce zastavení nadějně nastartovaného procesu revitalizace. Proto městské zastupitelstvo rozhodlo – a jak vývoj později ukázal, velice prozíravě – že dozor a koordinaci složitého a dlouhodobého procesu revitalizace dosud zanedbávaného území není vhodné ponechat orgánům města, ale že je třeba vytvořit řídicí strukturu relativně ne-

Povodeň v židovské čtvrti 2006

Foto © Lubor Herzán

závislou na výsledcích budoucích komunálních voleb. Město Třebíč proto požádalo o spolupráci pražskou nadaci ABF – Nadaci pro rozvoj architektury a stavebnictví, která poskytla své know how, týkající se související legislativy a obsadila 50 % křesel ve správní radě nově vzniklého Fondu Třebíč. Druhá polovina připadla zástupcům města, a to jak představitelům a odborným pracovníkům radnice, tak i externím spolupracovníkům. Vážnost záměru byla stvrzena mimo jiné i skutečností, že členy správní rady se stali i oba nejvyšší představitelé zakladatelských institucí – starosta města Třebíče a ředitel nadace ABF.

Prvním a asi nejzávažnějším krokem Fondu Třebíč krátce po jeho založení v roce 1993 bylo uspořádání tvůrčí dílny – workshopu šesti týmů architektů, kteří se graficky i slovně snažili zformulovat hlavní principy revitalizace levobřežní části městské památkové zóny Třebíč zahrnující jak bývalou židovskou čtvrť, tak i baziliku sv. Prokopa s širším okolím. K účasti na workshopu byly záměrně vyzvány týmy z Třebíče, Brna a Prahy tak, aby různá hloubka znalosti místní problematiky umožnila formulovat rozdílné pohledy na její řešení. Výsledkem workshopu byla celá řada zajímavých námětů a návrhů na řešení jednotlivých dílčích problémů v území. Ačkoli každý z týmů zvolil svou speci-

fickou cestu, na mnohých zásadách se shodly. A právě tyto zásady se staly podkladem pro formulaci programu Fondu Třebíč. Tento program se po svém schválení v zastupitelstvu města stal závazným dokumentem pro koordinovaný proces postupné revitalizace území i podkladem pro čerpání finančních prostředků na obnovu z různých grantů.

Program regenerace byl poté rozpracován do zhruba třiceti dílčích projektů, zaměřených na řešení nejrůznějších problémů v území.

Protipovodňová ochrana jako jeden z pilířů programu regenerace

Z podrobnější analýzy vyplynulo, že tři z těchto projektů mají pro vyvážený rozvoj čtvrti zcela zásadní a neopominutelný význam. Kromě nutnosti kompletní rekonstrukce zchátralých a mnohde i chybějících inženýrských sítí a zkvalitnění pěšího přístupu na do té doby izolované území se jako jeden z prioritních problémů ukázala nezbytnost zlepšit ochranu území před záplavami. Vzpomínka na hrozivou povodeň z roku 1985 byla ještě příliš čerstvá a nebezpečí jejího nečekaného opakování se stalo noční můrou obyvatel židovské čtvrti i odpovědných pracovníků radnice.

Bylo proto třeba přijmout poměrně rychlá opatření i s vědomím, že se jedná jen o první dílčí kroky na dlouhé a komplikované cestě.

Novodvorský jez s mechanicky ovládanými sklopnými vraty, zbudovaný roku 1922, představoval sice v době svého vzniku technicky špičkové řešení, ale po více než 70 letech provozu měl již svá nejlepší léta za sebou. Navíc právě při povodních v roce 1985 se ukázala jeho největší slabina – závislost na lidském faktoru. V době počínající povodně se nepodařilo vyhradit jeho sklopnou část a omezit tak rozsah škod napáchaných běsnícími živly.

Ve snaze zabránit opakování této krizové situace rozhodl Fond Třebíč nahradit tento jez jezem vakovým, který je schopen regulovat výšku říční hladiny automaticky. K uskutečnění tohoto záměru došlo v roce 1995 a o 5 let později byl stejným způsobem nahrazen i podklášterský jez, nacházející se zhruba kilometr proti proudu řeky Jihlavy.

Investice do protipovodňové ochrany prokazují svou opodstatněnost

Náhrada klasických jezů vakovými nebezpečí záplav výrazně snížila, nemohla jej však zcela vyloučit. Přesto se obrovský význam jezů prokázal v létě 2002 v době katastrofálních povodní ve středoevropském regionu. I když i na řece Jihlavě napáchala povodeň značné škody, v trebičském městském centru vakové jezy spolehlivě zafungovaly a propustily povodňovou vlnu,

aniž by zásadně ohrozila zdejší obyvatelé a památky. Prozíravost investice do zřízení dvou vakových jezů se potvrdila znovu v roce 2006, kdy se korytem řeky Jihlavy valilo městským centrem dokonce větší množství vody než v roce 1985. Přesto tentokrát říční hladina zůstala sice těsně, ale přece jen několik centimetrů pod vrcholem protipovodňové zdi.

Vakové jezy tak znovu v praxi prokázaly svou užitečnost, což však nic neměnilo na skutečnosti, že se jedná o opatření sice účinné, ale jen dílčí, jež není schopno ochránit centrum města před stoletou vodou.

Koncepční příprava komplexní protipovodňové ochrany území

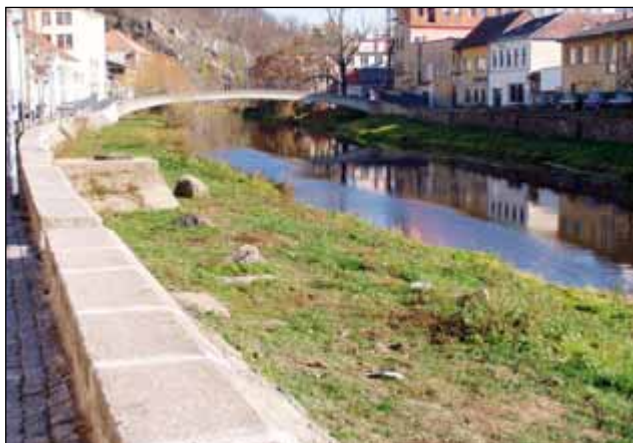
Proto byla v úzké spolupráci místní samosprávy a správce toku – Povodí Moravy – koncepčně a projekčně připravena komplexní ochrana území centra města před povodněmi a její prvá etapa, rekonstrukce Svojsíkova nábřeží, byla v roce 2006 dokončena. Součástí rekonstrukce tohoto pravobřežního úseku (v prostoru mezi Říčními lázněmi na Polance a podklášterským mostem) dlouhého více než kilometr je – kromě jeho primární protipovodňové funkce – i nově zřízená nábřežní promenáda včetně samostatného pruhu pro vedení cyklostezky. Pod zem se podařilo skrýt i plynové potrubí, do té doby umístěné na nevzhledných konzolách nad úzkou pobřežní pěšinou. Negativem jinak nepochybně potřebné investice je odstranění vzrostlé nábřež-

ní zeleně, která kromě nezastupitelné funkce lokálního biokoridoru stínila i pohledy z prostoru baziliky sv. Prokopa na nepříliš vzhledné zadní fasády domů na Svojsíkově nábřeží.

Navazující etapa protipovodňové ochrany centra města se týká již přímo jeho historického jádra s Karlovým náměstím na pravém břehu a bývalou židovskou čtvrtí na břehu levém. Rozsáhlá a technicky náročná stavba, jejímž investorem je Povodí Moravy, se koncepčně připravovala poměrně dlouho a oproti prvotním návrhům upřednostňujícím ryze technické řešení se podařilo postupně prosadit poměrně výrazné změny zohledňující i pohled estetický, urbanistický a památkářský. Původně navrhovanou pravobřežní mohutnou železobetonovou konstrukci protipovodňové zdi s pěší promenádou vyloženou na mohutných krakorcích se podařilo nahradit řešením nejen mnohem levnějším, ale i vzhledově přiměřenějším cennému prostoru historického jádra Třebíče.

Základem tohoto modifikovaného řešení je využití dochované části středověkých hradeb, které po dlouhá staletí odolávaly tlaku povodňových přívalů a po lokálních vysprávkách mohou tuto funkci úspěšně plnit i v 21. století. Je třeba dořešit jen technické detaily utěsnění nemnohých branek umístěných v historických hradbách. V části, kde byl v minulosti městský hradební okruh necitlivě odstraněn, bude vybudována pevná zeď, jejíž koruna je umístěna nad hladinou stoleté vody a která je schopna udržet i nejvyšší povodňové průtoky v říčním korytě.

Foto © MěÚ Třebíč

Levobřežní zeď z 20. let 20. stol., chránící židovskou čtvrť před dvacetiletou vodou

Vizualizace mobilních protipovodňových stěn

Foto © MěÚ Třebíč

Estetika jako rovnoprávný partner technického řešení

Poněkud složitější je problematika protipovodňové ochrany levobřežní části městské památkové zóny, zejména unikátní židovské čtvrti, zapsané v roce 2003 do prestižního Seznamu světového kulturního a přírodního bohatství UNESCO. Kromě technických požadavků na ochranu území před povodněmi je třeba se stejnou vážností řešit i problémy estetické, zejména zachování optického kontaktu mezi nábřežím a říční hladinou, stejně jako ochranu pohledů z pravého břehu přes řeku na židovskou čtvrť.

Technicky nejjednodušší řešení – vybudování pevné protipovodňové zdi s korunou nad úrovní stoleté vody – je akceptovatelné pouze na pravém říčním břehu. Levobřežní část protipovodňové ochrany, která se nachází na hranici území zapsaného do seznamu UNESCO, si však vyžaduje citlivější a sofistikovanější přístup, který je schopen nejen zajistit účinnou ochranu území před povodněmi, ale zároveň nenarušit hodnoty, pro něž bylo území židovské čtvrti zařazeno mezi nejvýznamnější světové památky.

Po dlouhých a složitých jednáních se nakonec podařilo nalézt přijatelné řešení. Spočívá v úplné demolici stávající nábřežní zdi, která sice dobře sloužila svému účelu téměř celé století, ale v současnosti je již ve velmi špatném technickém stavu, a v její náhradě nově vystavěnou zdí. Tato stav-

ba bude vzhledově i materiálově odpovídat odstraněné zdi. Budou však vyřešeny statické problémy původní stavby a současně bude zeď zajištěna proti průsaku říční vody na rubovou stranu. Na rozdíl od stávajícího stavu bude horní líc protipovodňového valu srovnána do jednotné nivelety v úrovni, zajišťující ochranu přilehlého území před padesátiletou povodní. Ochrana proti povodním s hladinou vyšší než Q_{50} je pak řešena mobilním hrazením, jež bude instalováno jen v případě hrozících extrémních povodní. Mimo tohoto zřídka nastávajícího přechodného období akutního nebezpečí nebude neúměrně vysoká zeď narušovat optickou integritu světově významné památky a říční hladiny, která je pohledově její nedílnou součástí. Kotevní otvory pro osazení svislých sloupků mobilního hrazení jsou umístěny v horním líci pevné části hrazení a montáž mobilní části je otázkou několika málo hodin.

Protipovodňová ochrana má i svou odvrácenou tvář

Protipovodňová ochrana centra města Třebíče je nepochybně velice potřebná investice a to nejen pro obyvatele záplavami ohrožovaných území, ale i pro památky světového významu. Přesto je v rámci objektivitu třeba zmínit i určitá estetická a ekologická negativa, která navržené řešení přináší.

Součástí stávajícího obrazu řeky v centru města je i velice intenzivní pobřež-

ní zeleň. Ta se však nachází z větší části v průtočném profilu řeky Jihlavy, dílem pak nad pravobřežním kanalizačním sběračem. Bohužel, tato vzrostlá, (a v mnoha případech kvalitní) zeleň plní i funkci lokálního biokoridoru a vykazující nepřehlédnutelné estetické a mikroklimatické kvality, je z velké části odsouzena k zániku. V prvním případě kvůli logickému požadavku investora, aby průtočný profil řeky nebyl zmenšován jakýmkoli objekty – tedy ani stromy, v druhém případě pak je nezbytná rekonstrukce kanalizačního sběrače podmíněna odstraněním nad ním rostoucích stromů. Se zvýšením kapacity průtočného profilu souvisí i odstranění levobřežní zatravněné bermy, která dnes tvoří logický a esteticky velice příznivě působící přechodový prvek mezi vodní hladinou a kamennou nábřežní zdí.

Všechna zmíněná negativa jsou ale pravděpodobně nezbytnou daní za účinnou protipovodňovou ochranu centra města. V případě zeleně a její výrazné redukce je třeba důsledně využít všech pozemků (včetně soukromých) v bezprostřední blízkosti řeky, které se nacházejí mimo její průtočný profil i mimo ochranné pásmo kanalizačního sběrače k výsadbě stromové zeleně, která za čas bude schopna alespoň částečně zacelit rány, které v obraze města nepochybně vzniknou, byť i jako odvrácená strana mince, jejíž líc tvoří funkční ochrana území městského centra před povodněmi.

Rozsáhlá a technicky náročná stavba byla zahájena v září 2010 s předpokládaným ukončením v roce 2012.

*Ing. arch. Lubor Herzán
Městský úřad Třebíč*

ENGLISH ABSTRACT

Flood Protection of the Town of Třebíč, by Lubor Herzán

The historic centre of Třebíč, Western Moravia's major town of 40,000 inhabitants, is of undoubted qualities in terms of architecture, urban planning, and historic monuments. Important in the international context, Třebíč's Jewish quarter and the Basilica of St. Procopius were inscribed to the prestigious UNESCO list of cultural and natural heritage sites in 2003 as the twelfth and so far last of the locations in the Czech Republic. However, this extraordinarily valuable territory is endangered by risk factors, one of the most relevant being the periodical inundations of the Jihlava river waters in the town centre. The population of this place always had to deal with this natural phenomenon, using methods corresponding to the technologies of their times. This article briefly describes the flood protection measures used from the Middle Ages to today.